

Anmeldelser

Hans Jørgen Frederiksen og Inger-Lise Kolstrup: Troens kunst. Ny dansk kunsthistorie 1. Fogtdals Forlag 1993, 240 s.

Det er altid spændende at modtage førstebindet af et nyt stort oversigtsværk, i dette tilfælde om den danske kunsthistorie, for de principper, der her udstikkes, vil nok være rådende for hele serien. Den valgte titel *Ny dansk kunsthistorie* er jo også forjættende, lige som omfanget på hele ti bind er det. Det giver forventninger om, at forskningens nyeste resultater her har vundet indpas, samt at pladsen, som en grundig behandling kræver, er stillet til rådighed.

Kaster man et blik på det udsendte informationsmateriale om indholdet af seriens ti bind, opdager man dog hurtigt, at der ikke er tale om nogen ligelig pladstildeling mellem århundrederne. Det 20. århundredes kunst er alene tildelt halvdelen af spaltepladsen, og middelalderen må på vanlig vis nøjes med et første bind.

Men ikke nok med det. Studerer man bindet til anmeldelse nærmere og sammenligner det med forgængeren på området, *Politikens kunsthistorie 1-5, 1972-1975* (her bind 1), ser man, der er tale om en væsentlig forringelse i den spalteplads, som forlaget har stillet til rådighed. Medens Fogtdals nye bind omfatter 240 sider og dækker perioden ca. 400-1536, omfattede Politikens middelalderbind 375 sider og strakte sig tidsmæssigt fra ca. 900 til 1500. Da enkeltsiderne tilmed var godt en tredjedel større end hos Fogtdal, og da farvefotos stod uden for nummereringen, hvad de ikke gør hos Fogtdal, betyder det, at forgængeren omfangsmæssigt var to til tre gange så stor. Det bør måske indskydes, at allerede Politikens kunsthistorie 1 blev beskyldt for at være selektiv i emnebehandlingen; f.eks. omtales de tidlige bemalede trækrucifikser fra romansk tid slet ikke (hvad Fogtdals nu heller ikke gør). Er man rigtig barsk og ser bort fra billedmaterialet i *Ny dansk kunsthistorie*, hvilket naturligvis er utilgiveligt i et kunsthistorisk værk, kommer man ned på godt 100 siders tekst. Man kan med rette stille spørgsmålet, hvad forlaget har regnet med, der kan skrives med så nøjsomt et udgangspunkt, vel ikke en ny autoritativ kunsthistorie?

Man forstår, at forfatterne Inger Lise Kolstrup og Hans Jørgen Frederiksen, begge Århus, har insisteret på et forord for at få understreget, at de har valgt kraftigt fra, og at læ-

serne nok vil savne mange emner, men: *hvor stort savnet end må blive, for læserne, og hvor vanskelig denne proces end har været for forfatterne, har den af redaktionelle årsager også været uundgåelig.*

Er der således sparet på informationsniveauet via det skrevne ord, gælder det ikke for værkets layout og udstyrsside. Bogen er trykt på kraftigt, glittet papir, som oftest er prydet med hel- eller halvsides farvefotos. Billedudvalget er meget illustrativt og pædagogisk tilrettelagt, og da det endvidere er fyldigt kommenteret med egne tekster, kan bogen faktisk læses alene på billedsiden. Dette træk fremhæves, fordi der sandsynligvis er tale om en helt bevidst redaktionel linie. Sammenholdes indholdet af disse billedtekster med hovedteksten, er det imidlertid ubegribeligt, at man er villig til at ofre kostbar plads på at fortælle det samme to gange. Det burde være undgået.

Udvalget og opsætningen af billederne fortjener en kommentar. Sagen er jo, at det rent teknisk er blevet både lettere at fremskaffe og billigere at reproducere billeder, og følgelig bør man stille større krav til behandlingen af dem. Generelt er standarden høj, men der er uskarpe og blegede billeder imellem, f.eks. på side 28, side 146 og side 206. Et hår synes også at have indsnegret sig på billedet side 43.

For de enkelte tidsafsnit gælder det, at billedmaterialet til oldtidsafsnittet virker mest gennemarbejdet. De små fine fibulaer og brakteater er vist i store, smukke nærbilleder, som understøttes af enten grafiske optegninger eller sort/hvide gengivelser af sammenligneligt materiale. Omvendt er granitten konsekvent gengivet i sort/hvid, fordi det giver den bedste skulpturelle oplevelse og bedst afslører genstandens detaljer.

I modstætning hertil står de tre farvegengivelser af Jellingestenen i middelalderafsnittet meget fladt. Et par opslag i samme afsnit virker ikke æstetisk gennemtænkt, det gælder siderne 64-65 og 104-105. De pædagogisk illustrative billedopslag er af høj standard, men der er tendens til, at de får forrang for andre hensyn, sågar om det viste er historisk korrekt. Det kan anskueliggøres med et eksempel fra afsnittet om de romanske domkirker, hvor et foto af Viborg domkirkes apsis er sammenstillet med apsis fra domkirken i Speyer med det formål at vise Speyer som et muligt forlæg for Viborg. Hovedteksten nævner ganske vist, at Viborg domkirke i forrige århundrede gennemgik *en hårdhændet reovering* (et mildt udtryk for, at den blev nedrevet), men da kryp-

ten stadig er bevaret, står apsis til troende, skriver H.J. Frederiksen. Den afgørende lighed med Speyer ligger imidlertid i dværgsøjlegalleriet i øverste stokværk i apsis, og det eksisterede ikke før nedrivningen af koret i 1860'erne, fordi en brand i 1501 havde medført, at afslutningen stod i teglsten. Dværgsøjlegalleriet kom ind, fordi man kopierede apsis fra Lund domkirke under genopbygningen (se Severinsen: *Viborg domkirke*, s. 100 og s. 118).

Det kan på samme måde undre, at når forfatteren primært vil vise Ribe domkirkes romanske apsis, sker det med et billede, hvor C.H. Pedersens udsmykning ganske dominerer oplevelsen af den. Hvorfor ikke vælge et billede fra før udsmykningen, også selv om det kun skulle eksistere i sort/hvid gengivelse?

Af andet udstyr kan nævnes en kort, men kommenteret litteraturliste, der kan bringe interesserede læsere videre, samt et register over især kunstnere og kunstværker i bogen. Dette er dog ikke fuldstændigt. Således mangler henvisning til Trefoldighedskirken i Roskilde, som Harald Blåtand måske opførte (s. 57), og guldgubberne fra Sorte Muld på Bornholm (s. 37). Samme registers principper for, hvornår person- og stednavne medtages, er komplet uigennemskuelige. Endelig findes der en nyttig ordliste over de hyppigst forekommende kunsthistoriske fagudtryk, men netop selektivt lige som registeret. Udtryk som *stansning* og *karvsnit* er ikke medtaget, men forklaret i teksten, hvor de optræder. Det er *fodrem*, *hammerbånd* og *brakteat* også, men de er med i ordlisten. Igen undres man over manglen på principfasthed.

Hvilken form for kunsthistorie er det så, forfatterne præsenterer? Herom skriver de, at de vil anskue de kunstneriske objekter i de sammenhænge, de oprindeligt er indgået i. Dette vil primært sige den religiøse kult. Herfra er der en lige linie til bogens titel *Troens kunst*. Dette overordnede syn markerer en afstandtagen fra tidligere tiders ensidige bedømmelse af genstandsmaterialets æstetiske kvaliteter, og det bør bestemt hilses velkommen. Metodisk rejser det imidlertid også problemer. Hvad ved vi f. eks. om kultens form og indhold i førkristen tid? Så godt som intet, ikke sandt?

Inger-Lise Kolstrup vover alligevel øjet og præsenterer tolkninger, der sætter det magiske, shamanisme og frugtbarhedskult ind som centrale begreber i den førkristne religion. Det er modigt gjort, for herved opfører hun det såkaldte kunsthistoriske materiale til at blive primærkilder til vor viden om kulten, hvad det selvfølgelig også er. Hvorfor skal genstandsmaterialet stå i skyggen af de skriftlige kilder? Samtidig holder hun fast i et mere traditionelt kunsthistorisk ønske om at vise den stilistiske

udvikling i materialet, hvilket lykkes, for som læser sidder man tilbage med det klare indtryk, at f.eks. ormeslyng ikke blot er ormeslyng, det er mange ting. Det er ganske dygtigt gjort, og emnets behandling er ikke tidligere set i danske kunsthistoriske oversigtsværker.

I middelalderen er rammen for kunstværkerne den katolske kirke. Dennes tankegang er Hans Jørgen Frederiksen dybt fortrolig med. Den ikonografiske tilgangsvinkel er hans foretrukne, og læsere af tidsskriftet *ICO Ikonographisk Post* vil vide, at han her har bidraget til en bedre forståelse af mangt et motiv i kalkmalerier, altertavler eller på tympanonfelter. Stoffet, han skal overskue med godt 90 siders tekst til rådighed, er overvældende, og som den garvede pædagog og foredragsholder, forfatteren er, vælger han at fremlægge grundige analyser af enkeltværker for at generalisere herudfra. Det sidste kniber det mere med end det første, herom senere, men det almene indtryk af analyserne er, at de formår at kombinere nyerhvervet indsigt fra ikonografien med værkets funktion i kirkerummet. Dette sker i et læsevenligt sprog, og der er slet ingen tvivl om, at han lever op til bogens forbemærkninger om at ville formidle kunsten på et umiddelbart forståeligt nutidsdansk. Et højdepunkt er gennemgangen af Claus Bergs altertavle i St. Knuds i Odense. Det er næppe tilfældigt, for indtrykket er, at Frederiksen bevæger sig mere frit i det senmiddelalderlige materiale end i højmiddelalderens.

Derimod savner man en mere bevidst underliggende struktur i hans afsnit, en mere sammenhængende forståelse af den bevægelse, der finder sted i kirken og kunsten gennem middelalderen. Ganske vist findes der små afsnit om teologiens eller samfundets udvikling indsat rundt om i teksten, men de står underligt løsrevet fra den øvrige sammenhæng og indrages aldrig i værkanalyserne. Dette indtryk bekræftes, hvis man konsulterer hans bidrag til den kunsthistoriske oversigt *Dansk billedkunst. Fra magi til galleri*, Systime 1989, for da vil man opdage, at de små indflettede afsnit om samfund og teologi næsten ordret er hentet herfra. Således er siderne 43 og 44 i *Troens kunst* stort set identiske med siderne 24, 30 og 32 i *Dansk billedkunst*, og side 129 i førstnævnte værk svarer stort set til side 27 i sidstnævnte værk, der blot for en orienterings skyld henvender sig til undervisning i gymnasiet og HF.

Det kan man ikke kalde en videre seriøs behandling af de overordnede perspektiver. Axel Bolvigs klare syntese fra 1992 om den romanske kirkekunst er nævnt i litteraturlisten, men der er ikke på nogen måde taget stilling til hans synspunkter. Er det ikke et rimeligt krav at stille til et samlende kunst-

historisk oversigtsværk, som tilmed tør kalde sig ny dansk kunsthistorie?

Sammenfattende er *Troens kunst* derfor af vekslende kvalitet. Det, der især gør anmelderen ked af det, er, at når et forlag prisværdigt vælger at udsende et nyt stort oversigtsværk, skrevet for at imødekomme den store interesse for kunst, der er opstået i bredere kredse af samfundet de seneste årtier, synes man åbenbart at mene, at blot dette publikum får farvebilleder, er dets behov tilfredsstillet. Som vist ovenfor er registret mangelfuldt, der sjuskes med årstal (bogen *Troens billeder*, som H.J. Frederiksen er medforfatter til, er i den kommenterede bibliografi sat med det korrekte udgivelsesår 1987, men på omslaget under forfatteromtalen skriver forlaget 1988), kun godt 100 siders tekst er stillet til rådighed til at fremstille over 1100 års kunsthistorie, og alligevel synes forlaget at have insisteret på, at billedteksterne skulle kunne læses separat, således at gentagelser uundgåeligt finder sted.

Det nye i *Ny dansk kunsthistorie*, bedømt ud fra bind 1, er desværre, at standarden i forhold til tidligere udgivelser er faldet.

Lars Bisgaard

Brian Patrick McGuire: Guide til middelalderens Danmark / A Guide to Medieval Denmark. C.A. Reitzels Forlag 1994. 480 s., 375 kr.

En guide til middelalderens Danmark er en god idé. De færreste danskere gør sig klart, i hvor høj grad middelalderens monumenter omgiver os, og endnu færre udlændige forestiller sig, at det lille Danmark skulle have noget at byde på for en middelalderinteresseret, der kan vælge at boltre sig i franske katedraler og tyske borgruiner. Ideen skyldes universitetslektor Brian Patrick McGuire, der kom til Danmark fra USA i 1971 og siden har gjort et stort arbejde ved Københavns Universitet for at fremme tværfaglige studier inden for middelalderens kulturhistorie. Selv har han især arbejdet med de rige skriftlige kilder til middelalderens klostervæsen.

Bogens ydre med Løgumkloster kirke på farveomslaget om det grå helshirtingbind antyder et niveau, som ikke modsvares af bogens enspaltede, skrivemaskineagtige layout, så lidt som af de stiliserede oversigtskort og det ukritiske sortiment af forfatterens egne sort/hvide fotografier.

Bogen er dobbeltsproget med parallel tekst, idet de engelske venstresider mærkes a og de danske højresider b. Reelt består bogen således af to gange 240 sider, inklusive en kort liste med ordforklaringer, en billedfortegnelse

og et stedregister. Bogen er skrevet på engelsk og oversat til dansk af forfatterens hustru, Ann Kirstin Pedersen. Det er et erklæret ønske at gøre den danske tekst til fornøjelig læsning, men det fornøjelige er ikke altid helt frivilligt, som tre eksempler blandt mange må anskueliggøre: I Jelling ved man ikke, om kirken er bygget oven på et hedensk skrin af en slags (s. 42b). På engelsk tales om a pagan shrine (helligdom), hvilket jo giver bedre mening (s. 42a). Mariboklosterets 25 munke, who resided on the other side of the church i forhold til nonneklosteret, bliver munke, som reside-rede i den modsatte side af kirken (s. 200a og 200b). Eller hvad med ordforklaringen på kapitæl: *Hovedstykket af en pille (caput)?*

Skønt den engelske læser således er bedre stillet end den danske, siger det desværre ikke så meget. Bogen er nemlig ikke, hvad titlen lover: en guide til middelalderens Danmark. Monumenterne synes udvalgt efter, om forfatteren tilfældigvis har fået set dem på sine ferierejser rundt i Danmark. Hele landsdele som det østlige Sønderjylland og Bornholm spises af med nogle få linier (henholdsvis 13 linier og knap en side i den danske tekst) og en sølle beklagelse, selv om der er masser af middelalder at tage fat på. Inden for de andre landsdele ytrer den personlige indfaldsvinkel sig i abrupt omtale af monumenter, som McGuire af en eller anden grund ikke kom ind i, da han en dag kom forbi. Eksemplerne er talløse og inderligt irriterende. Eftersom Brarup kirke, Nørre Alslev kirke og klosterkirken i Nykøbing Falster ikke var åbne netop den søndag, McGuire kom forbi, bliver de ikke beskrevet, men kun nævnt med vrisende bemærkninger om, at *menighedsrådet ganske enkelt er uinteresserede i at dele deres kirke og dens skatte med udefrakommende* (s. 212b). Mange andre kirker har søndagslukket, men de er kommet med, fordi McGuire indfandt sig på en anden ugedag og fandt dem åbne. Det kan man kalde en personlig indfaldsvinkel! Det havde nok været en bedre titel til bogen at kalde den *En rundrejse i middelalderens Danmark* – ja, i nogle passager er man ved spydigt at foreslå titlen *Life of Brian*.

Bogen vil på én gang være et personligt essay og en populær, men saglig redegørelse for danske middelaldermonumenter. Det er en meget vanskelig opgave, og resultatet er da også i for høj grad et hverken/eller. Hertil kommer et afgørende spørgsmål: Er oplysningerne om de udvalgte monumenter relevante og korrekte?

Forfatteren bygger angiveligt i det store og hele på andre populære guidebøger om Danmarks kulturminde, ikke mindst N.M. Saxtorphs klassiker om *Danmarks Kalkmalerier*. Det er udmærkede bøger, som enhver dansker

kan gå ned og låne på nærmeste folkebibliotek i stedet for at tage omvejen over McGuire, der sjældent har noget væsentligt at tilføje. For udlændinge stiller sagen sig lidt anderledes, da kun et af de benyttede værker findes på fremmedsprog (Borgens kulturguide, der er en bearbejdning af *Knaurs Kulturführer Dänemark*). Men både danske og udenlandske læsere kunne med god ret forvente, at forfatteren, *Chair of the Medieval Centre, Copenhagen University*, på læsernes vegne havde ofret lidt tid på at sætte sig ind i de omtalte monumenter og deres sammenhæng ved hjælp af den vigtigste tilgængelige faglitteratur.

Mange faktuelle fejl vidner om hastværk og sjusket research. Men værre er de fejl, som skyldes manglende fortrolighed med selve kildematerialet. Der skal en ikke ringe usikkerhed til, før man kan kalde Ribe domkirke for *a late medieval gothic interior* (s. 31a) eller indlemme Odense Skt. Knud i en oprensning af bevarede romanske krypter (s. 54a). Den mest graverende fejl er dog, at McGuire ikke kender forskel på den vulkanske tufsten, der blev importeret i begrænset omfang fra Rhinområdet til Sydvestjylland, og frådsten, også kaldet kildekalk, som kunne brydes ved kildevæld forskellige steder i Danmark og fandt anvendelse ved nogle af vore ældste kirkebygninger. For McGuire er alt dette vulkansk tuf, og resultatet er på side 51a en katastrofalt misvisende sammenfattende redegørelse for det danske kirkebyggeri: *The building material was volcanic tufa, known in Denmark as frådsten, available from the Rhinelands and easy to work with*. Danskerne byggede tværtimod stort set af lokale materialer i form af frådsten og snart efter granit, som i øvrigt ikke generelt først var ved at blive taget i brug i slutningen af 1100-tallet, som McGuire skriver på samme side.

Forvekslingen af frådsten med vulkansk tuf er – næsten – konsekvent gennemført i bogen, hvor man for første gang kan læse om f.eks. Jelling og Tamdrup kirker som tufstensbygninger. Læseren efterlades med en fatal mistillid til bogens andre beskrivelser af bygninger og deres teknik. Ordforklaringerne bagi underbygger kun denne skepsis gennem sært ubehjælpomme formuleringer. Et *fag* er således *et overhvelvet område i kirkens kor eller skib udstyret med stenbuer, som erstatter et tidligere træloft*. Den engelske tekst er ikke bedre.

McGuire fremsætter en del nedladende bemærkninger om fortidens danske restauratører, historikere og andre godtfolk. Det giver letkøbte points at måle deres indsats med vore dages målestok, men det er ikke retfærdigt. Folk som kalkmalerirestauratoren Jacob Kornerup eller restaureringsarkitekten H.B.

Storck stod langt over de fleste af deres samtidige europæiske kolleger og erhvervede sig efterhånden et dybtgående kendskab til middelalderens kultur og teknik. McGuires eget usikre fodfæste afsløres til gengæld klart f.eks. i omtalen af kalkmalerierne i Fjenneslev, der blev restaureret i 1873 i *overensstemmelse med Jacob Kornerups principper*. *Han anvendte farver af eget valg, især den mørkeblå baggrund* (s. 144b). Som alle kalkmalerikendere ved, er den blå baggrund et karakteristisk træk ved romansk vægmaleri og på ingen måde Kornerups opfindelse.

McGuires sværmen for den *rene* middelalder måler sig rigeligt med 1800-tallets mest konsekvente restaureringsarkitekter. Den næsten totalt rekonstruerede frådstenskrypt under Vor Frue kirke i Århus fremhæves for sin fornemmelse af den romanske kristendoms skygger og stilhed, mens de originale romanske krypter i Lund og Viborg (og den gotiske i Odense) har mistet meget af deres oprindelige enkelhed og renhed (s. 55b).

McGuire har haft på fornemmelsen, at der kunne rettes kritik mod hans bog, og har søgt at tage brodden af den ved forhåndsbemærkninger flere steder undervejs i bogen. *The bilingualism, combined with an attempt to be understandable for a larger audience, means that I inevitably will oversimplify the results of generations of research and academic polemic* (s. 16a). *I know that some of my medieval colleagues in Denmark will take me to task for making statements and expressing opinions about matters that are extremely complex* (s. 15a).

Som det skulle være fremgået, finder jeg mange gode grunde til at kritisere McGuires bog, men ikke den grund, han selv forventer. Der er al mulig anledning til at rose den, der sætter sig for at formidle et kompliceret stof letlæseligt og med den fornødne klarhed for en bred læserskare. Men der er grund til kritik, når forfatteren ikke gør sig klart, at det kræver lige så megen respekt for håndværket og lige så omhyggelig research at skrive en alment tilgængelig bog som at bedrive videnskab for fagfæller. Her forsynder McGuire sig, og det er ærgerligt, for ideen er – som sagt – god nok.

Poul Grinder-Hansen

Jakob Kieffer-Olsen: Grav og gravslik i det middelalderlige Danmark. 8 kirkegårdsudgravninger. Afd. for Middelalder-arkæologi/Middelalder-arkæologisk Nyhedsbrev 1993. 212 s.

De døde udgør et stort materiale til forståelsen af forsvundne samfund. For forhistorikere har

grave længe været hovedkilden til sten-, bronze- og jernalderstammernes ritualer og værdier. Modsætningsvis har skeletter og grave for middelalderarkæologer og -historikere alene været et vigtigt supplement til den store vifte af kilder, der har stået til rådighed for dem. I mange år savnedes metoder til at aftvinge middelalderens gravfund andet end de umiddelbare udsagn om ligets stilling og begravelsesstedets udformning. Især viste det sig vanskeligt at datere de fundne lig alene ud fra selve liget.

I 1976 udgav svenskeren Lars Redin en afhandling, hvori han på basis af armstillingerne på ca. 1.250 lig søgte at opstille en kronologi for deres begravelsestidspunkt. Redin opdelte ligene armstillinger i fire typer. Type A havde arme og hænder liggende langs med siden, ved type B lå hænderne over bækkenet, type C havde underarmene liggende parallelt over maven, og hos type D lå hænderne over brystet. Han daterede typerne således, at A var den ældste (fra den tidlige middelalder og ikke senere end 1. halvdel af 1200-tallet). B kunne ifølge Redin findes fra 1100-tallet og var dominerende i 1200-1300-tallet, medens typerne C og D nærmest totalt dominerede i 1400-1500-tallet.

Det er disse forhold, Jakob Kieffer-Olsen tager op i sin afhandling, hvis primære formål er nyttiggøre det store og hidtil relativt uudnyttede arkæologiske materiale, der stammer fra de danske kirkegårdsudgravninger. Han gennemarbejder, med inspiration i Lars Redins arbejde, en række metoder til relativ datering af middelaldergrave og forsøger at påvise en tidsmæssig udvikling i dele af den middelalderlige gravskik. Til sidst tolker han sine resultater i lyset af den middelalderlige dødsopfattelse.

I første halvdel af bogen fremlægges og analyseres gravene på de otte kirkegårde, som danner grundlaget for afhandlingen. De er for størstepartens vedkommende landsbyfognekirkegårde. To af kirkegårdene ligger dog i Slesvig by, hvor den ene fungerede som sognekirkegård, mens den andens tilhørsforhold er ukendt. Forfatterens synspunkt er, at fordi der boede flest mennesker på landet i middelalderen, så er materialet fra landsbykirkegårde mest repræsentativt for samfundet som helhed.

Afhandlingens sidste halvdel omhandler organiseringen af gravlægningen, gravenes form og materiale, gravskikkens udvikling samt en ekskurs om det værk om romanske gravstene, som Torkild Hinrichsen har lavet.

Bogen rejser en række spørgsmål og åbenbarer nogle svagheder, hvoraf de vigtigste skal omtales her. Først og fremmest tillægges de forskellige armstillinger en statistisk signifi-

kans, som der i mange tilfælde ikke er baggrund for, fordi der arbejdes med f.eks. delvis udgravede kirkegårde eller et meget lille antal begravede individer. I en gennemgang af armstillingerne på Torup kirkegård (i Dronningborg sogn) opstilles således procentuelle udregninger på baggrund af fire skeletter.

Et af afhandlingens største problemer ligger imidlertid i på overbevisende måde at etablere en kronologi på armstillingerne. Dateringerne baseres på kirkegårdenes anslåede alder, som derefter bestemmes nærmere ved hjælp af armstillingerne i en bevægelse, som ofte ligner en ringslutning. I konklusionerne vedrørende de absolutte dateringer fremgår, at der på de undersøgte kirkegårde er en overvægt af A- og B-armstillinger. Dette har sin baggrund i, at en del af materialet stammer fra kirkegårde, som formodes nedlagt i 1300-tallet – uden at det i øvrigt kan dokumenteres ved hjælp af genstandsmaterialet. Typerne C og D optræder ikke særligt hyppigt i afhandlingen, hvilket for forfatteren yderligere begrunder, at de kirkegårde, som er behandlet, slutter deres funktionstid i 1300-årene. Imidlertid er der andre muligheder. Måske er armstillingerne ikke udtryk for noget strengt kronologisk, måske er kildematerialet skævt i forhold til netop de døde, som måtte være blevet begravet med disse to armstillinger, og her kan det så diskuteres, om landsbykirkegårde er eksemplarske nok for landet som helhed. Man kunne have ønsket sig en gennemgang af en (del af en) bysognekirkegård samt et blik på det store kirkegårds materiale, som findes fra danske klostre og Skt. Jørgensgårde. Herudfra ville det have været muligt at bedømme, om armenes stilling har sociale eller religiøse årsager. Man kunne f.eks. forestille sig, at den armstilling, der optræder færrest gange, nemlig type D, hvor hænderne ligger over brystet, ikke, som foreslået af Jakob Kieffer-Olsen, er udtryk for en 1400-tals selvbeskyttende, bønfoldende indstilling ved udsigten til et ophold i skærsilden. Tværtimod kunne de foldede hænder være et almindeligt, tidsuafhængigt udtryk for den største fromhed hos religiøst grebne mennesker.

Forfatteren strejfer i flere tilfælde andre fortolkningsmuligheder for sit materiale, men spørgsmålet om hvad eller hvem, der forårsager en forandring i armstillingerne, forbliver – når undtages ovennævnte forsøgsvisse skærsildsforklaring – ubesvaret. Er det landsbyens kvinder, der gør liget i stand, og hvorledes opstår da ideen om at forandre armstillingerne? Er det præster eller munke i klostrene, som får nye teologiske ideer og derefter påvirker sognepræsterne på landet? Der savnes en forklaring, som kan sikre, at en stor del af armstillingerne ikke blot er resultat af selve

gravlæggelsen. Jakob Kieffer-Olsen er selv inde på mulighederne i et afsnit, hvor han bemærker, at når jorden ikke kommer i kontakt med liget ved gravlæggelsen, så kan den ikke holde armene på plads. Den armstilling, vi genfinder i udgravningssituationen, kan i mange tilfælde bero på, hvad der sker ved gravlæggelsen og ikke på hvad der sker, når liget beredes lige efter døden. Alt efter længden af tidsrummet mellem død og begravelse samt efter den givne temperatur, så har liget forskellig tilstand ved gravlæggelsen. Liget transporteres, som regel svøbt i et ligklæde, men ikke viklet fast i lærredsbændler, til begravelsesstedet på en lighåre. Nedlæggelsen i graven kendes fra billedlige fremstillinger og foregår således, at en mand står nede i graven og tager imod det svøbte lig, som lempes ned til ham. Både ved denne proces og ved transport af lig, som allerede før nedsænkningen i graven er placeret i kiste, er det naturligste, at armene falder ned eller ud til siden – eller rettere bliver til armstilling A eller eventuelt B.

På trods af, at forfatteren fastholder de stærke bindinger mellem armstillingerne og kronologien, så nævner han også flere forhold, der bryder det opstillede mønster. Skønt det således stadig synes vanskeligt at datere udgravede lig på de danske kirkegårde, så er der med denne afhandling sat fokus på en række forhold, som det for fremtiden er vigtigt at holde sig for øje i omgangen med kirkegårdsudgravninger. Der er nemlig masser af inspirerende tanker og fine forskningsoversigter for både arkæologer og historikere i Jakob Kieffer-Olsens bog.

Bodil Møller Knudsen

Udgravningen ved Tårnby Torv. Foreløbig rapport 1994. Status og sammenfatning ved Mette Svart Kristiansen, Ditlev L. Dall Mahler, Thomas Roland, Eliza Fonnesbech-Sandberg. Københavns Museumsråd 1994. 117 sider.

Diskussionen om det ønskelige i den faste forbindelse over Øresund er endnu ikke helt afsluttet, men under alle omstændigheder har projektet bl.a. afstedkommet en række arkæologiske udgravninger på Amager forud for landanlægget til den faste Øresundsforbindelse.

I Tårnby landsby har det således givet anledning til den hidtil største samlede udgravning af et middelalderligt landsbyområde i en eksisterende landsby. En udgravning, der påbegyndtes i april 1993 og blev afsluttet i august 1994. Det er således ganske flot, at der mindre end et halvt år senere publiceres en

foreløbig status over udgravningsresultaterne. Rapporteringen falder i ti kapitler og fire bilag, hvor blandt andet beskrivelsen af udgravningsmetoder i kapitel 4 og sammendraget i kapitel 10 påkalder sig interesse for ikke-arkæologer.

Udgravningerne i Tårnby landsby har således afdækket vikingetidsbebyggelse, formodentlig fra 900-tallet, kun 80 meter øst for de middelalderlige bygningslevn, der i øvrigt udviser stedkontinuitet fra 1200-årene og frem til nedrivningen i vor tid af det seneste gårdanlæg. Et mellemstil udgør øjensynligt et 1100-tals anlæg, der ligger lidt forskudt i forhold til de senere anlæg, men på vestsiden af landsbygaden (Englandsvej) som de senere gårdanlæg, hvorimod vikingetidsbebyggelsen har været placeret på østsiden af vejen. I hovedtræk arkæologiske resultater, der kan siges at bekræfte teorien om den ambulierende landsby, der bliver stationær i den tidlige middelalder. Hvad angår de enkelte bebyggelsesperioder, kan det påvises, at ændringen i den middelalderlige byggeskik fra huse med jordgravede stolper til syldstensatte huse på ingen måde er definitiv. De stolpebyggede huse fortsætter op igennem middelalderen sideløbende med de syldstensatte huse. Desværre har udgraverne hverken fundet spor af den middelalderlige gårdbebyggelses staldanlæg eller bageovn(e), selv om mere end 5.000 kvadratmeter centralt i landsbyen blev undersøgt, og et virvar af toftegrænser og skel lod sig påvise. De pigstens- og brølægninger, der ellers kendes fra såvel gårdspladser som staldgulve, bryggers m.v., fremkom heller ikke, hvilket måske skal tolkes som en stærk hang til genbrug?

For en læser, der ikke er skolet i arkæologisk udgravningsmetodik, læser man med interesse kapitel 4, hvor omtalen af de vanskelige arbejdsbetingelser, prøvegravninger, inddelingen i underfelter, budgetstyringsproblemer og brugen af gravemaskiner sætter de mange udgravningsresultater i relief. Især, når man får oplyst, at op til to meter overjord afgraves med maskine, ganske vist under arkæologisk tilsyn og i to tempi. Det er en almindelig praksis i hovedparten af de arkæologiske gravninger, der foretages i dagens Danmark, og er utvivlsomt også en økonomisk nødvendighed i de fleste tilfælde. Men som historiker får man unægtelig den kætterske tanke, at en sådan fremgangsmåde måske resulterer i mere amputerede resultater for den eftermiddelalderlige periode, end godt er?

Denne betænkelighed er dog ikke specielt møntet på gruppen bag Tårnby-gravningerne, der tværtimod bør høste anerkendelse for den hurtige og fyldige afrapportering. A/S Øresundsforbindelsen har fået meget for pengene, og historikerne har fået et enestående snit

gennem 800 år i et landsbysamfund nær Øresund og København.

Tommy P. Christensen

Charlotte S.H. Jensen: Røverhistorier. Sagn og virkelighed. Forlaget Skippershoved 1994. 182 s., 168 kr.

Det var med en vis forventning, jeg bladede op på den første side i bogen. Alene titlen *Røverhistorier* giver jo anledning til visse associationer. Fantasien pirres. Et helt univers af røvere og soldater, heltemodige tyveknægte og bander af bestialske banditter fra barndommens fantasiland dukker op. Røvere og især deres gerninger har altid givet næring til farverige forestillinger og har været storleverandører af stof til de folkelige anekdoter og beretninger, som er blevet fortalt igen og igen, indtil folke-mindesamlere som Evald Tang Kristensen skrev dem ned i slutningen af forrige århundrede.

Men hvad er sagn, og hvad er virkelighed? Hvad er »røverhistorier«, og hvad er historier om røvere? Det har folkloristen Charlotte S.H. Jensen sat sig for at undersøge med denne bog, der er udkommet på det lille midtjyske forlag Skippershoved. Emnet er omfattende, og Charlotte Jensen gør sig heller ingen illusioner om, at dette er det *endeligt udtømmende værk*, men håber blot at *kunne tegne en skitse af nogle generelle forhold*.

Hun indleder den 182 sider tykke bog med et par generelle kapitler om røvere, myter og realiteter. Det bliver til en grundig gennemgang af vandrehistorier om forbyrder og deres funktion. Den glamourøse glans, der måtte stå om fortidens røverbander, får forfatteren overbevisende pillet af. Der er tale om simple berigelsestyre, der af nød endte som kriminelle. Tyvekosterne var hverken kronjuveler eller guld, men derimod almindelige fødevarer, tøj, uforarbejdede tekstiler, penge, fodtøj. Med andre ord: daglige fornødenheder. Hos Charlotte Jensen bliver røverne til virkelige mennesker, der ofte kom fra fattighusmiljøet, og hvor den banale kriminalitet er flugtforsøg bort fra elendigheden. Det er historien om, at nød lærer fattig mand at stjæle. De kranke skæbner og det til tider noget afslappede forhold til de våde varer gør nærmest, at læseren får sympati – eller måske snarere medfølelse – med bogens hovedpersoner. De fleste røvere forbliver hele livet igennem simple tyveknægte, der lever af småindbrud. Kun hos nogle få kan der iagttages en vis eskalering.

På grundlag af en omfattende brug af avis-reportager, retsprotokoller, materiale fra kommissionsundersøgelser og forhørsreferater for-

mår forfatteren at komme tæt ind på livet af sine hovedpersoner og de samfundskonflikter, der normalt ikke efterlader sig spor i det skriftlige kildemateriale. Således kaster bogen i spredte glimt lys over tidligere tiders retssikkerhed og retsbevidsthed – eller rettere sagt mangel på samme. Myndighederne efterlades her i et noget tvivlsomt skær. Ordensmagten stod ofte magtesløs over for samfundets kriminelle, og så opstod risikoen for selvtægt og selvjustits. Manglende tiltro til retsvæsenet fik eksempelvis beboerne i en nordjysk landsby til at tage sagen i egen hånd. De gik simpelt hen ned til fattighuset og gennemtævede den lokale røverbande; så havde de da fået deres straf.

Charlotte Jensen vil først og fremmest fortælle historier – røverhistorier. Og det er så absolut bogens styrke. Hun benytter sig af mange velvalgte eksempler, der på glimrende vis illustrerer hendes pointer. Hun guider os kyndigt gennem et røverunivers af hævnørst, koldblodighed og farverige øgenavne som Bettefanden, Petronillen, Kylling-Søren eller Snøvl-Maren, der havde mistet næsen – formentlig p.g.a. syfilis. Derimod bruger hun ikke tid på at diskutere kriminalstatistik og lange teoretiske udredninger. Hun nøjes blot med at konstatere, at 1800-årene med en vis ret kunne kaldes »de store bandesagers århundrede«, da antallet af kommissionsdomstole kulminerer – i hvert fald er myndighedernes opmærksomhed over for den organiserede berigelseskriminalitet skærpet i disse år.

Efter disse generelle »røverbetragtninger« bruger forfatteren anden halvdel af bogen på seks konkrete livs- og røverhistorier. De seks stammer fra forskellige egne af landet og fra forskellige epoker, og de har udøvet deres virksomhed på forskellige måder. De har fået forskellige eftermæler. De seks er: Christen Rasmussen Møller fra Salling-egnen, den kunstneriske fynbo Jens Henrik Boye, mestertyven og udbryderkongen Peder Michelsen, der omkring år 1800 var så berømt, at selv prins Christian noterede i sin dagbog, at *Peer Tyv er bleven greben i Kiøbenhavn*. Mindre kendt er Lange Margrethe fra Heden og Thyra Boløkse i Borrevejleskoven. Derimod har de fleste nok hørt om Jens Langkniv, der faktisk er en historisk person, som færdedes på Randers-egnen i 1600-tallet.

I disse konkrete eksempler behandles såvel myter som realiteter. Charlotte Jensen redegør bl.a. for, hvordan Jens Langkniv, der i det samtidige kildemateriale blot fremtræder som en af 1500- og 1600-årenes utallige fattige tigere uden fast bopæl, i den folkelige tradition forvandles til en blodtørstig lystmorder, der spiser hjerter af ufødte børn – efter folketroen skulle man spise ni hjerter af ufødte børn for at

kunne flyve. Jens var en slags sagnmagnet, der tiltrak sig nogle af de mest almindelige vandretemotiver. En væsentlig årsag til Jens Langknivs berømmelse i nutiden er litteraturens kærlige håndtering af den historiske person. I slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet florerede ude i Europa en bølge af røverromantik, som også ramte Danmark. Da Blicher i 1800-årene skrev om røverne på Heden, blev der også plads til Jens Langkniv. Han skildres som en ædel røverhøvding, hvis primære motiver ikke var egen vinding. Han bliver en dansk udgave af Robin Hood-myten – en røvertype, som ellers ikke findes i Danmark. Også Jeppe Aakjær skrev om Jens Langkniv, men her blev han en romantisk frihedsselskende røver – med tydelige socialistiske undertoner.

Jens Langkniv er blot et eksempel på, at der til tider kan være langt mellem sagnfigurerne og de historiske personer. Eftertiden har ofte bearbejdet og omformet de historiske begivenheder, så fortællingerne har fået en ny og samtidig moral. Det gennemgående træk er som regel søgen efter retfærdighed.

Med denne bog har mine forestillinger om ædle og heltmodige røvere, der ikke stjæler for egen vinding, men for at hjælpe samfundets dårligst stillede, fået et gevaldigt skud for boven. De er på overbevisende måde blevet forvandlet til simple tyveknægte. Al glansen er pillet af dem. Men måske er det kun godt det samme, for der er kommet en meget læseværdig bog ud af det. Charlotte Jensen er tydeligvis meget fascineret af »sine røvere«, og med stor fortællelyst skildrer hun dem med sympati og social indignation. De var personer på samfundets bund, der ikke fik mange muligheder. Der var ofte en sammenhæng mellem kriminalitet og dårlige sociale vilkår. Bogen er fint illustreret – bl.a. med tegninger og akvareller af guldaldermaleren N.A. Abildgaard, der flere gange tegnede mestertyven Peder Michelsen.

Johnny Wøllekær

Jacob Vedsted: Postvæsenet i Ebeltoft gennem 300 år. Ebeltoft Postkontor 1994. 60 sider.

Med denne udgivelse fortsætter forfatteren det arbejde med byens massekommunikation, der i 1988 gav os bogen om *Telefonen i Ebeltoft 1888–1988*. Denne gang tages udgangspunkt i året 1694, hvor byen ifølge Christian den 5.s postforordning fik sin første postrute. Herefter har Vedsted valgt at strukturere sin fremstilling over det persongalleri af postmestre i Ebeltoft, der frem til den nuværende postme-

ster, Jens Skovmand (1988–) har været en vigtig del af byens offentlige liv. Med heldig hånd blandes gode illustrationer, generel posthistorie, stof fra byhistorien (anmeldt i *Fortid og Nutid* 1994, s. 313) og det personalhistoriske stof.

Forfatteren, der er museumsinspektør på Ebeltoft Museum og sammen med Knud Chr. Jensen var forfatter på den nye byhistorie fra 1994, kender og udnytter den nye P & T-historie i fem bind, men uden at det tager magten fra det lokale perspektiv. Øjensynligt med overlæg er emnet afgrænset til byens postbesørgelse, idet landposten først optræder i forbindelse med sognebudesystemets gradvise afvikling til fordel for de sorte bude, landpostbudene. En proces, der i øvrigt først var fuldført i 1907.

Hvad angår indfaldsvinklen – det lokale perspektiv på postvæsenet – er det nærliggende at sammenholde Vedsteds bog med et andet eksempel på det samme: Kim Jørstads *Postvæsenet i Odense 1624–1983*. Den har næsten det samme format og udstyr som Vedsted bog, men rummer væsentligt mere stof. En ren kvantitativ sammenligning vil dog ikke være fair, i og med at befolkningsunderlaget for Odense Postkontor er langt større. Jørstads bog har da også mere end dobbelt så meget spaltetekst, men for begge eksempler på lokal etatshistorie gælder det, at galleriet af postmestre har en fremtrædende placering. Først fra dette århundrede ses opstillinger af postkontorets personale, og tilsvarende er behandlingen af personaleforhold gennemgående ringe.

Lokal etatshistorie vil ofte være præget af, at anledningen til dens tilblivelse er jubilæer og festlige anledninger, som for eksempel indvielsen af en ny postbygning. I Ebeltofts tilfælde ser det nu ikke ud til, at kommunens nedrivning i 1970 af den gamle stationsbygning, som rummede postkontoret, er en begivenhed, der var værd at fejre. Til gengæld er 300-året så blevet en anledning, og det er helt fint. Men sammenhængen mellem jubilæer og lokal etatshistorie gør det svært at dække de mere konfliktfyldte aspekter. Det er genrens indbyggede svaghed.

Tommy P. Christensen

Niels B. Breinholt: Vestjyde og verdensmand, red. Ellen Damgaard og Esben Graugaard. Holstebro Museum 1994. 315 s., 245 kr.

Studiet af Vestjylland som region set i forhold til Østdanmark og til det nordvesteuropæiske markedsområde har i flere år været blandt opgaverne for museerne i Holstebro og Lem-

vig. Ud fra studierne tegner sig billedet af et *Vestjylland, der vender ryggen til det øvrige Danmark og ser ud i en verden, der først og fremmest består af landene omkring Nordsøen*. Økonomisk er de vestjyske bønder tidligt selvstændige og får mulighed for social og geografisk mobilitet, mentalt er de tilsvarende åbne for fremmede. Selv om de kommer vidt omkring, bevarer de identiteten – derfor titlen *Vestjyde og verdensmand*.

Niels Buch Breinholt var netop vestjyde og verdensmand. Født 1832 ind i en vestjysk slægt, som han selv karakteriserer som en *mellemting af storbønder, handelsmænd og herremænd*, havde han mange af forudsætningerne. Som ung var han studehandler og var i 1850'erne foregangsmand i etableringen af kreatureksporten til England. I forbindelse med sit ægteskab 1858 slog han sig ned som (foregangs)landbruger. Herefter fulgte politikken, og 1870–1910 repræsenterede han Højre i Landstinget, hvor han gjorde meget ud af at forbedre infrastrukturen i Vestjylland. I 1911 begyndte han at nedskrive sine erindringer, som rækker frem til ca. 1860, og som nu er udgivet af de to museer.

Erindringerne er kronologiske – en summarisk disposition er

- 1) til konfirmationen, 61 s.,
- 2) ophold i Hamburg, 1846–48 75 s.,
- 3) karl hjemme på gården, 1848–50 18 s.,
- 4) englandsrejserne 1850–52, 44 s.,
- 5) tiden derefter, 45 s.

Som man vil kunne se, går Breinholt dybt ned i sine beskrivelser. Af endnu større værdi kildemæssigt er hans sans samtidig for detaljen og for sammenhængen. Han er en interesseret iagttagelse af mennesker og især af de spilleregler, de omgiver sig med. Således er erindringerne en udmærket kilde både til ham selv og til hans miljø. Redaktørerne har heldigvis taget et andet indlæg fra Breinholt med i indledningen. Det er skrevet til en slægtsbog og omhandler studehandelens vilkår. Heri beskrives bl.a. det tillidsforhold, der måtte være mellem studehandleren og bonden, som et halvt til et helt år i forvejen havde solgt ham leverancen, og som til gengæld måtte vente med betalingen til længe efter den var sket. Han beskriver også, at for at være en god studehandler måtte man ikke blot have et godt snakketøj og være kreaturkender; det gjaldt i endnu højere grad om at bedømme de mennesker, man skulle handle med – samt at være helt orienteret om alle handler, for markedet var meget følsomt over for udbud og efterspørgsel. Det er beskrivelser som disse, bogen er fuld af, og derved rig på indgange både til handelsforhold og til mentalitet.

Et af de træk, som går gennem bogen, er den

rolle, som slægten spiller. Slægtsfølelsen er heller ikke blevet formindsket af, at medlemmerne giftede sig med hinanden. Men nettet af slægtninge og nære venner var på mange måder en stor kapital. Netop med studehandelen var der brug for kendskab til leverandører og aftagere og til markedets bevægelser. Når den unge mand skulle lære faget, var der nogen at støtte sig til, og forskellige former for kompagniskab var med til at dele risikoen. Det var nemmere at få befordring og natlogi osv. I det nære Hamburg såvel som det fjerne København var der folk, man kunne henvende sig til for logi og forskud. Meget fortjenstfuldt er der i bogen både en oversigt over personer og et kort over væsentlige lokaliteter – det sidste afspejler i nogen grad virkefeltet.

Karakteristisk er nok også den tilrettelagte opvækst. Selv om faderen ikke mente, sønnen egnede sig, ville denne være landbruger – men det skadede jo ikke at være i Hamburg, i det mindste lærte man sproget. Hjemkommet herfra under treårskrigen ventede ikke kalvestegen, men derimod et job som hyrdedreng på gården. Det var egentlig under hans værdighed, men netop som hyrdedreng lærte han det grundlæggende om kreaturer.

Der er andre meget spændende dele. Selv holder jeg meget af tiden i Hamburg, hvor man får et spændende referat af begivenheder og holdninger i 1848, hvor skellene pludselig gik på tværs af de gamle relationer langs kysten. Opholdet i England er interessant handelshistorisk, men sandelig også for det indblik i entreprenørånden, det giver. Forholdet til de nærmeste købstæder kommer frem hist og her – det synes ikke at have den modsætning, som tit kendes i Østdanmark.

Erindringerne er skrevet meget levende og med selvironiske træk, som også gør dem underholdende at læse, ligesom redaktørerne bl.a. har udstyret bogen med den nævnte oversigt over personer samt en god og fyldig indledning.

Selv om Niels B. Breinholt passer godt ind i det nævnte billede af en vestjyde, vil han nok ikke være det bedste led i bevisførelsen for, at det generelt så sådan ud (selv om det nok i høj grad skal passe). Hans forudsætninger var noget specielle. Som redaktørerne selv fremhæver: Han kom fra en rig slægt, gården havde god jord, og sognet var i modsætning til nabosognene karakteriseret ved studeavl. Både Breinholts forudsætninger og personlighed ragede nok en anelse op over de fleste andre vestjydere på den tid.

Men redaktørerne skal roses for at have fremdraget et sæt erindringer, som rækker længere, end erindringer oftest gør. Vi har fået en levende og spændende dokumentation for

nogle nye variationer i de økonomiske, sociale og mentale forhold i midten af forrige århundrede.

Peter Korsgaard

Niels Mortensen, red.: *Havnen midt i Jylland. Skive Havn 1869–1994*. Skive Havn 1994, 137 s.

Havneudvalget i Skive har valgt at markere havnens 125 års jubilæum med den foreliggende bog. Til dette formål allierede man sig med en gruppe velskrivende forfattere, og resultatet blev en beretning om havnen, opdelt i en række kronologiske og tematiske afsnit.

Det første afsnit, »Fra flodhavn til fjordhavn«, giver en god og grundig indføring i forholdene og debatten om anlæggelsen af havnen i Skive. »Nordhavnen kommer til 1920–34« er et godt og fyldigt oversigtsafsnit, der giver en god orientering om havneudvidelsesdebatten – en debat, der kan genkendes fra andre havnedebatter på samme tid. Den kronologiske fremstilling fortsætter i »Sydhavnen, der aldrig blev bygget«, hvori beretningen føres frem til 1960 med omtale af projekter, der ikke blev til noget, samt hvad der trods alt blev lavet i denne periode. »Skive havn frem mod år 2000« er i højere grad et mere teknisk beskrivende afsnit med gode informationer og visioner for fremtiden.

De tematiske afsnit er i sagens natur af mere varieret indhold. Det første fortæller om havnen som trafikhavn og giver et kalejdoskopsk billede af skibstrafikken og virksomhederne på havnen. Til tider en gentagelse af tidligere omtalt stof, men overvejende med nye oplysninger især om personer og virksomheder. Der fortællendes også om arbejdsforholdene på havnen, organiseringen af arbejderne og arbejdsgiverne, iblandet konfliktstof og erindringer i en behagelig blanding, der vækker interesse for yderligere information. »Skipper i Skive« omhandler skipper Kristian Jensens tid på Limfjorden, fra han startede som nykonfirmeret til han p.g.a. hustruens helbred valgte at lægge op i 1966. Afsnittet giver glimtvis et indblik i småskibsfartens historie og er et særdeles interessant indblik i et erhverv, som ikke ofte er genstand for beskrivelse. Fjorden, havnen og fiskerne beskrives i et velskrevet og uhyre interessant afsnit, der kommer vidt omkring. Heri fortælles der indgående om fiskernes liv og arbejde på fjorden. »Havnen i fritiden« behandler alle de aktiviteter, der også fandt sted i og ved havnen. Således omtales rosporten og sejlsporten her; egentlig mærkeligt, at der ikke er kajaksport i Skive.

Der er tale om et udmærket afsnit, der afslutter en gedigen bog, med et godt og fyldigt billede af en havns historie og udvikling samt tilhørende beretning om aktiviteter i forbindelse med havnen. Billedsiden er god, der kunne dog godt have været et par oversigtskort for at lette orienteringen for den ikke stedkendte. Det er desuden værd at bemærke, at der sidst i bogen orienteres om hvilket materiale, der har været brugt til fremstillingen, hvorved der er mulighed for at søge yderligere oplysninger om emner af særlig interesse for læseren.

Henrik Vedel-Smith

Adda Hilden og Jytte Larsen, red.: *Når baner brydes. Et pilotprojekt om 1920'erne til Dansk Kvindebiografisk Leksikon*. Statsbiblioteket i Århus 1994. 145 s., kr. 165.

Siden 1991 har en gruppe af kvindelige historikere arbejdet på at skabe grundlaget for kunne iværksætte udarbejdelsen og udgivelsen af et dansk kvindebiografisk leksikon. De seneste årtiers kvinde- og kønsforskning og det syn, der herigennem er udviklet på kønnes historiske placering, sammen med den støt stigende interesse for biografien som genre og tilgangsvinkel til historiske problemstillinger, har meget tydeligt understreget behovet for et sådant værk. Det kan i virkeligheden undre, at initiativet først kommer nu.

At gennemføre udarbejdelsen af et nationalt kvindebiografisk leksikon er ikke nogen lille opgave, heller ikke økonomisk. Arbejdsgruppen skønner i sit budgetoverslag, at det eksklusive publiceringsudgifter vil beløbe sig til godt 15 mill. kroner. Skal man ud at hente bevillinger i den størrelsesorden, kræver det et godt og grundigt forarbejde. *Når baner brydes* er som pilotprojekt et led i dette forarbejde. Som læser får man hermed mulighed for dels at få indsigt i de overvejelser, der ligger bag arbejdet, dels at se smagsprøver på, hvad et sådant leksikon ville kunne byde på. Og lad det være sagt med det samme: Dette er en publikation, som kun kan skærpe appetitten, i alt fald hvis man som læser hæfter sig ved indholdet og ignorerer indpakningen.

Bogen indledes med en oversigt over kvindebiografiske leksika, et afsnit som undertegnede anmelder gerne have set udvidet. Nærværende projekt har tydeligvis især hentet inspiration fra det amerikanske kvindebiografiske leksikon *Notable American Women*, som derfor bliver grundigt gennemgået. Derudover præsenteres af nyere kvindebiografiske lek-

sika endnu et amerikansk og et engelsk eksempel, altså alene eksempler fra den angelsaksiske verden. Det kunne have været spændende at få et lidt bredere spektrum præsenteret med eksempler også fra det øvrige Norden og Europa, om ikke for andet, så for at vise, hvad man i projektet *ikke* vil.

Et led i pilotprojektet har været at se nærmere på optagelsen af kvinder i de eksisterende biografiske leksika. I artiklen »Kvinder i Dansk Biografisk leksikon« fremlægger Jytte Larsen resultaterne af denne undersøgelse. Som forventelig udgør kvinder ikke nogen stor gruppe, heller ikke i den nyeste udgave af Dansk Biografisk Leksikon fra 1979–1984, hvor kvindeandelen ligger på ca. 5% af de biograferede. Jytte Larsen har bl.a. set på hvilke grupper af kvinder, der er biograferede, fordelt på århundreder, og hvilken udvikling, der sker heri i de forskellige leksika. Problemet med disse talangivelser er, at vi som læsere ikke får noget at sætte tallene i forhold til. Skal de virkelig sige noget, må vi også vide noget om fordelingen af de biograferede mænd. Mere givtige er i virkeligheden de sammenlignende analyser af biografierne af Nina Bang og Elna Munch i Dansk Biografisk Haandleksikon, i Engelstoft og Dahls og i Cedergreen Bechs udgaver af Dansk Biografisk Leksikon.

Pilotprojektet har valgt at tage udgangspunkt i et enkelt årti, 1920'erne. Baggrunden herfor er, at den formelle ligestilling på det tidspunkt var ved at være gennemført. Kvinderne havde fået stemme- og valgret med grundlovsændringen i 1915, hertil kom ligelønsloven af 1919 og i 1921 loven om lige adgang til alle stillinger på det offentlige arbejdsmarked. Hermed var der nu åbnet mulighed for, at kvinderne kunne begynde at gøre karriere. I en spændende og velskrevet artikel ser Hanne Rimmen Nielsen nærmere på den kvindelige karriere og karrieremulighederne i 1920'erne. På de blot tredive sider lykkes det ikke blot at give en glimrende faktuel oversigt, men også at tegne et billede af tiåret og give et indtryk af holdninger og stemninger.

En af de vanskeligheder, et dansk kvindebiografisk leksikonprojekt står over for, og en af grundene til, at projektet må blive en kostbar affære, er, at det nødvendigvis må kræve omfattende kildestudier at udarbejde biografierne. Her vil den trykte litteratur ikke række langt. Et led i pilotprojektet har derfor været at skaffe et overblik over forsknings- og kilde-situationen på nogle centrale områder. Det har i nærværende publikation resulteret i tre artikler om kvinderne inden for centraladministrationen, arbejderbevægelsen og kvindebevægelsen, skrevet af hhv. Grethe Ilsøe, Anette Eklund Hansen og Eva Lous.

I artiklen om »Kvinder i statstjeneste – nærbillede af vilkår og muligheder i 1920'erne« viser Grethe Ilsøe, at der var langt fra den formelle til den reelle ligestilling inden for staten. Det gik kun langsomt for kvinderne at vinde indpas i de akademiske stillinger i centraladministrationen, og hvor det lykkedes, kneb det med avancementsmulighederne. Kun på ét område fik kvinderne for alvor fodfæste. Det var som kontorister, en personalegruppe som med tjenestemandsløven af 1919 blev defineret som ufaglærte. Med denne arbejdsdeling mellem faglært og ufaglært arbejde i de statslige kontorer var der nok blevet åbnet for kvindernes indtog, men samtidig også sikret, at de ikke kom til at blande sig med de øvrige personalegrupper. Som kontorist var det praktisk taget umuligt at avancere til højere stillinger. Kvinderne blev låst fast, og kontoristgruppen blev efterhånden en ren kvindekategori.

Ved at tage udgangspunkt i en enkelt af arbejderbevægelsens kvindeskikkelser demonstrerer Anette Eklund Hansen i artiklen »Kvinder i arbejderbevægelsen. Veje til arbejderkvindernes biografier« de muligheder, men så sandelig også vanskeligheder, der ligger i udarbejdelsen af biografier over arbejderbevægelsens kvinder. Selv om kvinderne også i udforskningen af arbejderbevægelsens historie gennem den sidste snes år har fået en mere fremtrædende placering, så har den kollektive tendens i denne forskning betydet, at interessen sjældent har udmøntet sig i biografiske skildringer. Hertil kommer, at arbejderbevægelsens kvinder sjældent har efterladt sig personlige papirer. De biografiske data skal i vidt omfang hentes gennem arkiverne fra de organisationer, hvor kvinderne var aktive. Det er et tidkrævende materiale at arbejde med, og selv om man herigennem kan tegne et portræt af kvindernes holdninger og faglige arbejde, bliver det ulige vanskeligere at tegne et billede af deres private liv og personlighed. Det viser Anette Eklunds eksempel i portrættet af Henriette Crone klart.

Eva Lous tager i sin artikel »Kvinder i kvindebevægelsen« på samme måde udgangspunkt i en enkelt af bevægelsens kvinder for at belyse kildesituationen. Også her gælder det, at kvinderne kun sjældent har efterladt sig personlige papirer, og at de derfor må skildres gennem arkiverne for de organisationer, de var aktive i. Alligevel demonstrerer artiklen, at situationen her er en ganske anden end for arbejderbevægelsen. Kvindebevægelsen har trods alt været genstand for en ikke ganske ringe historisk behandling, der i langt højere grad har været personorienteret, hvortil kommer bevægelsens egne publikationer og blade,

der blandt meget andet også rummer biografisk stof.

Når baner brydes bringer desuden fem prøvebiografier, der er udvalgt, så de dækker vigtige kvindelige karriereveje i 1920'erne. Indledningsvis gøres der opmærksom på de anlagte retningslinier for biografierne og på de punkter, hvor de adskiller sig fra Dansk Biografisk Leksikon. Da kvinders karriereforløb ofte er afhængige af familiemæssige forpligtelser, har man udvidet de biografiske grunddata til også at omfatte antallet af børn og deres fødeår. Desuden omfatter oplysningerne om civilstand ikke blot ægteskab(er), men også andre samlivsformer såsom papirløse forhold og bofællesskaber med kvinder. Udgangspunktet er, at der har været særlige barrierer for kvinders karrierer. Det er derfor hensigten at lægge særlig vægt på forhold som motivation, eventuel støtte eller mangel på samme fra familie, kolleger og andre netværk. Slægt og opvækst skal have en mere fremtrædende plads. Det er med andre ord ikke kun voksenlivet, der skal skildres. Og endelig er det hensigten, at samspillet mellem den biograferede og samtiden skal behandles mere udførligt, fordi den kvindehistoriske udvikling ikke kan forudsættes alment kendt.

Resultatet af disse retningslinjer – bedømt ud fra de fem prøvebiografier – bliver naturligt nok, at skildringerne bliver længere, men også at det i langt højere grad end de traditionelle leksikonbiografier bliver skildringer af hele mennesker. Det ville ikke være nogen dårlig ting, om dette også kunne blive normen for biografier af mændene.

To af de biograferede kvinder er også med i Cedergreen Bechs Dansk Biografisk Leksikon, og en sammenligning mellem biografierne viser ret så iøjnefaldende forskelle. Det gælder således biografien af Helga Sehested (1877–1958), der i 1906 dimitterede fra Landbohøjskolen som agronom og allerede samme år overtog driften af to store gårde under Broholm, fra 1911 til 1927 desuden også af Broholm avlsgård. I Dansk Biografisk Leksikon portrætteres hun først og fremmest som en dygtig, men i sin optræden provokerende og mandhaftig landmand, der var meget optaget af landbrugets mekanisering og som i øvrigt gjorde en stor indsats for at få kvinden anerkendt som ligeberettiget med manden i landbruget. I prøvebiografien tegnes et billede af en pige med baggrund i gamle adels- og embedsmandsslægter, hvor køn ikke behøvede at forhindre en karriere. Mosteren, Augusta Fenger, var en af periodens pædagogiske pionerer, en faster skabte sig et navn som forfatter, en anden som komponist. Kun én kvinde havde før Helga Sehested taget agronomeksamen fra

Landbohøjskolen, og kun 5% af datidens landmænd var kvinder, de fleste enker, der videreførte bedriften. Disse oplysninger sætter i høj grad landmandskarrieren i relief. At hun desuden var en dygtig landmand, der tidligt tog nye metoder i brug, og at kvindernes rolle i landbruget optog hende, kan begge biografier enes om, men med prøvebiografiens baggrundsoplysninger bliver billedet af Helga Sehested et ganske andet.

Retningslinjerne kan dog også føre til lidt vel farverige skildringer, især hvor de bliver benyttet uden et tilstrækkeligt kildegrundlag. Et eksempel herpå er prøvebiografien over Hansigne Johanne Marie (Jo) Jacobsen (1884–1963), der var forfatter og psykoanalytiker. Hun blev i 1906 gift med den senere direktør for Ny Carlsberg bryggerierne, Vagn Carl Jacobsen, men flyttede fra ham i 1917, et forhold, der skabte stor presseopmærksomhed omkring hende og forfulgte hende i mange år. Alligevel skurrer det lidt at læse følgende: *J. måtte formentlig hele livet undvære et loyalt kvindeligt bagland, fordi hun på een gang var en fraskilt overklassedame, en meget smuk kvinde, en skandaleombrust forfatter og dertil psykoanalytiker.* Når der nu ikke synes at foreligge oplysninger om hendes kvindenetværk, havde det klædt biografien bedre at unldane denne passus.

Som helhed lover prøvebiografierne imidlertid godt for et kommende kvindebiografisk leksikon, om end de også viser, at det vil blive et meget omfattende arbejde at leve op til de anlagte retningslinjer.

Et centralt spørgsmål i forbindelse med leksikonet er naturligvis, hvilke optagelseskriterier, der vil blive benyttet. Foruden budgetoverslag og ansøgningsteksten slutter *Når baner brydes* af med nogle overvejelser over optagelseskriterierne og en foreløbig liste over de kvinder, der agtes optaget. Projektet venter, at et dansk kvindebiografisk leksikon vil komme til at omfatte ca. 2.000 kvinder. Kvinder, der er biograferet i Dansk Biografisk Leksikon, vil kun blive medtaget i det omfang, der foreligger ny forskning. I princippet vil projektet arbejde med det samme optagelsesniveau som Dansk Biografisk Leksikon, dvs. at de biograferede skal have haft en fremtrædende position i det danske samfund eller have gjort en betydende samfundsmæssig indsats. Der vil imidlertid blive taget hensyn til, at kvindernes livsvilkår og karrieremuligheder har været forskellige, og der vil blive taget særligt hensyn dels til de kvindelige pionerer, der har haft betydning som rollemodeller, dels til de kvinder, der gennem organisationsarbejde eller som pionerer i mandefag har bidraget til en øget samfundsmæssig ligestilling med mændene. Optagelses-

kriterierne har altså en klar kompensatorisk karakter foruden en særlig vægt på ligestillingsproblematikken. Ud fra en kvindehistorisk synsvinkel er der ikke grund til at stille spørgsmålstegn ved disse kriterier.

Til sidst kun et enkelt hjertesuk. Når *baner brydes* er fuld af gode illustrationer og oplysende billedtekster, men den grafiske tilrettelæggelse er mildt sagt mindre heldig. Brødtekst og illustrationstekst er med den typografi og opsætning, der er valgt, overordentlig vanskelige at holde adskilt. Det er temmelig generende pludselig at skulle afbryde sin læsning for at finde ud af, hvor brødteksten fortsætter.

Det skal dog ikke afholde anmelderen fra varmt at anbefale værket. Enhver historisk og kvindehistorisk interesseret må håbe, at det lykkes at gennemføre projektet. Foreløbig har Carlsbergfondet bevilget knap 2 mill. kr. til opbygning af en personalhistorisk database over danske kvinder fra ca. 1850 til i dag. Forhåbentlig lykkes det også at skaffe de resterende 13 millioner.

Inge Bundsgaard

Kristian Hvidt: Christiansborg bag kulisserne. Schultz Forlag 1994. 152 sider.

Kristian Hvidt har skrevet en bog om, hvad der egentlig foregår på Christiansborg. Hans position i Folketingets administration må siges at give ham optimale betingelser, han er tæt på, men ikke deltager. Han har ikke egne politiske interesser at varetage eller kartofler at hyppe – undtagen én, ret vigtig: Han mener, at det parlamentariske demokrati – med dets fejl og mangler – er et godt politisk system, som borgerne bør engagere sig mere i. Det danske demokrati er bedre end det billede, offentligheden får i medierne, med politikernes ihærdige assistance, og der er mere liv i kludene, end juristerne og samfundsforskerne får med i deres analyse af politikken.

I en topografisk-historisk beskrivelse af slotet og dets nærmeste naboer får Kristian Hvidt lige en bemærkning med om den intense trafik mellem Folketinget og de ministerielle kontorer. Adskillelsen mellem den lovgivende og den udøvende magt skal nok tages alvorligt, men til gengæld ikke alt for bogstaveligt. Dette problem uddybes nøjere i det følgende kapitel, der dels giver konturerne af grundloven, dels et hastigt rids af den historiske udvikling af det danske demokrati og endelig regeringsdannelsens mekanik.

Det sidste siger grundloven ikke meget om, ud over at regeringen ikke må have et flertal

imod sig i Folketinget. Selv på dette punkt har 1980'erne gjort statsskikken mere usikker.

Efter et kapitel om, hvordan man bliver politiker, der jo strengt taget ikke handler om Christiansborg eller kulisserne dér, følger bogen det kendte mønster fra skolebøgerne i samfundslære med redegørelse for de politiske partier og lovgivningsarbejdet. Det handler om den politiske kamp, interessevaretagelsen. Og interesser har det med at være i modstrid med hinanden. Den demokratiske styreform er en fredelig måde at udkæmpe slagsmål på; men slagsmål er det immervæk.

Kristian Hvidt bruger historien, både til at vise, at sædvaner og uskrevne regler er mindst lige så vigtige i det politiske arbejde som de lovfæstede paragraffer, og til at forklare, hvorfor statsskikken og traditionen blev, som de er.

Teksten er suppleret med instruktive grafer og søjlediagrammer, mens nogle af de tegnede trekanter, der skal illustrere magtfordeling og påvirkningsveje, ikke gør det klarere, end det allerede er gjort i teksten. En sådan tegnet spiral (side 35) skal være en »fri udlægning« af Montesquieus tanker om udviklingen fra en styreform til en anden – demokrati, aristokrati, monarki osv. Men mon ikke Montesquieus tanker på det punkt var en fri udlægning af Aristoteles? Spørgsmålet er imidlertid, om tegningen hjælper læseren til en bedre forståelse af magtens tredeling. I parentes må det bemærkes, at det bliver svært at illustrere fremtidens politiske historie nu, hvor Bo Bojesen har lagt planen.

Ind imellem slipper Kristian Hvidt den faktuelle redegørelse for at henlede læserens opmærksomhed på særlige problemer i det parlamentariske demokratis funktion eller på et punkt, hvor udviklingen ser ud til at være løbet fra traditionen. Det er jo ikke et stabilt system, der beskrives, og der er hele tiden en risiko for, at *spillet ryger ud over den demokratiske slingrekant*, for nu at bruge en af Kristian Hvidts egne formuleringer.

Så er lærebogen forbi. Men Kristian Hvidt har endnu et kort kapitel: »Og hvad gør vi så ved det?« Det, der skal gøres noget ved, er ping-pong-spillet mellem medierne og politikerne i et stadigt mere opskruet tempo. Det er den politiske drengefodbold, hvor alle løber efter bolden og lader resten af banen være mennesketom. Naturligvis har han ingen hurtig og nem løsning. I så fald skulle han omgående sættes til at skrive en ny grundlov. Han anviser den besværlige og tunge vej, at borgerne i dette fortræffelige demokrati bruger det fuldt ud, engagerer sig, melder sig ind i vælgerforeningerne og uddanner sig, så de ikke falder for smarte fem-sekunders slagord i fjernsynet. Læsningen af Kristian Hvidts bog vil ikke være den ringeste start i sådan en uddannelse.

Kun titlen er misvisende. Det er rigtigt, at den formelle debat og vedtagelse af lovene i Folketingssalen i vid udstrækning er en rituel bekræftelse af det, der allerede er besluttet andre steder. Men det er ikke desto mindre i »Salen«, partierne og i visse tilfælde de enkelte medlemmer offentligt begrunder, hvorfor de stemmer, som de gør. Det er rigtigt, at der er nogle lukkede døre på Christiansborg, partimøder, udvalgs møder m.m. foregår ikke i fuld offentlighed, for så ville blot nogle andre døre blive lukket. Men der er ikke kulisser på Christiansborg. Vil vi se kulisser og skuespil, er teatret et bedre sted.

Henrik S. Nissen

Knud Chr. Jensen, Finn Rasch Pedersen og Jakob Vedsted, red. Ebeltoft byhistoriske Arkiv i 50 år. Ebeltoft Museum 1994. 60 s., 40 kr.

Ebeltoft byhistoriske Arkiv er et af de ældste lokalarkiver i Danmark og markerer med udsendelsen af denne jubilæumsbog, at det den 24. november 1994 var 50 år siden, byens museumsforening nedsatte et arkivudvalg. Dermed var arkivarbejdet for alvor i gang.

I bogen beretter museumsinspektør Jakob Vedsted om arkivets udvikling gennem de 50 år, og formanden for museumsbestyrelsen, redaktør Knud Jensen, fortæller om arkivets stifter og primus motor gennem næsten alle årene, redaktør Poul Hvitved, der døde i 1992. Endelig bringes der i bogen en række eksempler på de mange lokalhistoriske artikler, Hvitved skrev til lokalpressen, først og fremmest Ebeltoft Folketidende, som han var udgiver af. Bogen er således også et mindeskrift for Poul Hvitved. De udvalgte artikler er et bredt udsnit af Hvitveds produktion og strækker sig fra en artikel om den vidtløftige visemager fra Femmøller, der efter konkurs og bedrageri endte med at forsvinde i Amerika, til artikler om den lokale jernbane, postbåden til Hjelm og et af byens hoteller, Hotel Prins Carl, opkaldt efter Christian X's yngre bror, den senere norske konge, Haakon VII.

Arkivets historie er på mange måder typisk for en lang række lokalarkivers udvikling. Ebeltoftarkivet har gennem alle 50 år været tæt knyttet til byens museum, selv om bestyrelsen ved flere lejligheder har forsøgt at få kommunen til at overtage arkivet og henlægge det under byens biblioteksvæsen – formentlig af (nu afskaffede) refusionsmæssige årsager. Frivillige har i en årrække båret en meget væsentlig del af byrderne ved arkivdriften, og arkivet har desuden i de senere år haft stor nytte af en række mere eller mindre midlerti-

digt ansatte medarbejdere, aflønnet gennem forskellige sociale ordninger. Lokalespørgsmålet har med jævne mellemrum voldt hovedbrud og været vanskeligt at tackle i spændingsfeltet mellem øgede pladsbehov, knappe ressourcer og en skiftende grad af velvilje fra de offentlige myndigheders side. I Ebeltoft har arkivet foreløbig haft fem forskellige adresser, og det holder nu til i kælderetagen til et kulturelt mødecentrum, Brændpunktet.

Redaktionen har bevidst undladt at medtage en nærmere beskrivelse af arkivets samlinger ved 50 års jubilæet, og dette valg må accepteres, ikke mindst fordi den slags beskrivelser hurtigt bliver uaktuelle.

Alt i alt er der tale om en rimeligt dækkende beskrivelse af arkivets første 50 år, en fin markering af jubilæet og en fortjent minderene over arkivets førstemand i en lang årrække.

Jørgen Thomsen

Karsten Klindt-Jensen: Fortegnelse over historiske kort. Sønderjylland. Udg. Haderslev Museum; udarbejdet for Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Kartografisk Dokumentationscenter, Odense Universitet, 1993. 449 sider.

I midten af 1980'erne gennemgik Klindt-Jensen på Skov- og Naturstyrelsens vegne kortsamlingerne i Landsarkivet i Åbenrå, Det kongelige Bibliotek og Rigsarkivet for at registrere sønderjyske kort. Formålet var at tilvejebringe en oversigt over dokumentation til sagsbehandlingen i fortidsmindekontoret. Arbejdet udmøntede sig i et betragteligt antal registraturblade, nemlig et for hvert kort. Det er disse registraturblade, der i form af en uredigeret tværregistrant udgør substansen i Klindt-Jensens *Fortegnelse over historiske kort*.

Udgiverne har af praktiske hensyn valgt at udgive registraturbladene i ét bind; oprindeligt var de tænkt publiceret i tre bind. Imidlertid er den oprindelige paginering bibeholdt, og fortegnelsen falder dermed i tre indbyrdes uafhængige afsnit: Del I (126 sider) omfatter Sønderjylland generelt samt kort fra de slesvigske krige i 1800-tallet. Del II (179 sider) omfatter kort vedrørende Haderslev amt, og Del III (144 sider) omfatter Tønder, Åbenrå og Sønderborg amter. Værket er forsynet med en generel indledning og et alment forord, der gentages i hver del. Dernæst følger – også i hver del – et særligt forord for den enkelte del. Endelig kommer en indholdsfortegnelse fulgt af en vejledning i registraturbladenes opbygning – også gentaget i hver del. Registraturbladene giver en grundig og fyldestgørende beskrivelse af hvert kort. Ud over basale oplysninger som

opbevaringssted, datering, arkivbetegnelse, korttitel, målestoksforhold og indhold nummer skemaet rubrikker om triangulering, reproduktion samt en rubrik med forfatterens bemærkninger om de enkelte kort.

Slesvig er vel den gennem tiderne grundigst kartograferede del af Danmark. Hovedværket herom er Hans-Jürgen Kahlfuss' monografi fra 1969: *Landesaufnahme und Flurvermessung in den Herzogtümern Schleswig, Holstein und Lauenburg*. Dette værk er forsynet med et fortrinligt register, der hurtigt giver et overblik over, hvad der foreligger af udskiftningskort fra sønderjyske lokaliteter. Havde Klindt-Jensen kendt værket, ville han næppe have registreret kortene i Rigsarkivets Kieleraflevering endnu en gang. I det hele taget synes prioriteringen af hvilke kort, der er medtaget, at være temmelig tilfældig og i for høj grad at bero på Klindt-Jensens eget skøn. Han angiver selv, at kortene skal være tidligere end 1860'erne (fra før førsteudgaven af målebordsbladene), formentlig menes hermed den preussiske opmåling. Kortene må ikke være landsdækkende matrikel- eller udskiftningskort; hermed mener Klindt-Jensen åbenbart de kort, der er i Kort- og Matrikelstyrelsen. De sønderjyske udskiftningskort, der er i Kielerafleveringen i Rigsarkivet, er i vid udstrækning taget med. Klindt-Jensen anfører i forordet til del 1 (tematiske kort fra de slesvigske krige), at kortene er fundet i Det kongelige Biblioteks kortsamling og Rentekammersamlingen i Rigsarkivet. I vejledningen i registratørens opbygning er under *Opbevaringssted* ud over forkortelserne på de nævnte institutioner anført Forsvarets Bygningstjenestes arkiv (FBT), men man søger forgæves efter kort fra den institution. Derimod finder man kort fra Landsarkivet i Åbenrå! Hvad skal man egentlig tro? Tilmed er Forsvarets Bygningstjenestes kortsamling for få år siden overført til Rigsarkivet under betegnelsen *Ingeniørkorpsets historiske tegningssamling*. I samme forbindelse kan man undre sig over, at Klindt-Jensen er gået helt uden om Forsvarets Arkivers kortsamling, der er en del af Rigsarkivets samlinger. Denne kortsamling burde om nogen være i centrum, når talen falder på kort fra de slesvigske krige. Sådanne besynderligheder skyldes naturligvis langt hen ad vejen en meget mangelfuld redaktion, men man kunne have taget højde for det med en grundigere generel indledning om, hvilke institutioner og kortsamlinger, der var gennemgået.

Hertil kommer de fejl, der har indsnegget sig på grund af tidsintervallet mellem arbejdets afslutning og udgivelse (1987–1993). I mellemtiden er som nævnt Ingeniørkorpsets historiske tegningssamling kommet til Rigsarkivet, og Kielerafleveringen sammesteds er atter tilgængelig. Den har aldrig været helt lukket, som Klindt-Jensen skriver.

Til værket fordel taler de meget grundige registreringsblade. En gennembladning giver et solidt skøn over, hvilke typer af kort man kan støde på. Indholdsfortegnelserne er udmærkede, selv om den tredelte paginering er irriterende. En rubrik med forfatterens kommentarer til de enkelte kort er ofte meget oplysende, skønt bemærkningerne til tider tenderer mod det trivielle eller kuriøse, såsom *Et krigshistorisk set interessant lille kort* (I, side 103). *Et stort og overskueligt kort, mange interessante detaljer. Lidt 'prøjsisk bastant' i sin udførelse* (I, side 115). *Et kort, som detaljeret skildrer et stort kapitel i Danmarkshistorien* (I, side 111) om et kort over stormen på Dybbøl. Med sine bemærkninger afslører Klindt-Jensen imidlertid også, at han ikke kender til du Plats kortværk over Slesvig fra begyndelsen af 1800-tallet og ikke er klar over, at detailkortene i Rigsarkivets Rentekammersamling i 1:20.000 er kopier af konceptkortene til den kobberstukne udgave af Videnskabernes Selskabs Danmarkskort i 1:120.000. Meget informative er derimod indramningerne på stærkt formindskede nutidige geodætiske kort af de områder, der dækkes af de enkelte kort.

Som helhed betraget må det omfangsrige værk karakteriseres som en noget tilfældig samling registraturblade over en del sønderjyske kort. Den uredigerede publikationsform forekommer problematisk og virker rodet, ikke mindst på grund af de tre bind i et; noget kunne have været undværet. F.eks. er trykte kort fra standardserier og sågar Traps købstadsplaner medtaget. Forfatterens kommentarer til flere af kortene er, at de er uinteressante! Hvorfor så medtage dem? Det burde af indledningen klart have fremgået, at der ikke her er tale om nogen fuldstændig fortegning. Problemet ved en sådan publikation er, at den kan opfattes som en endelig registratur over historiske sønderjyske kort. Som appetitvækker til emnet sønderjyske kort er samlingen sikkert udmærket, men som arbejdsredskab må den betegnes som mangelfuld.

Henrik Stissing Jensen